

A MÉDIA GYARMATOSÍTÁSA

Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem?

Bajomi-Lázár Péter

(Budapesti Gazdasági Főiskola Társadalomtudományi Intézet,

Médiakutató című folyóirat)

ÖSSZEFOGLALÓ

Miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Közép- és Kelet-Európában, mint általában Nyugat-Európában? Miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban? E kérdésekre a pártrendszerek és a médiarendszerek közötti összefüggések feltárásával keresek választ. Az első kérdést vizsgálva úgy érvelek, hogy a fiatal demokráciák fiatal pártjai nélkülözik a pártépítéshez és a pártszervezéshez szükséges forrásokat, amelyeket az állam és a média gyarmatosításával és kizsákmányolásával pótolnak; a média megszállása magyarázza, hogy a sajtószabadság helyzete általában rosszabb Keleten, mint Nyugaton. A közép- és kelet-európai régióon belül a sajtószabadság helyzetében térben és időben megfigyelhető variációkat a média gyarmatosításának különböző mintázataival magyarázom: minél centralizáltabbak a kormányzó pártok döntéshozó mechanizmusai, annál nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége, és minél decentralizáltabbak a döntéshozó mechanizmusai, annál nagyobb a többpárti médiagyarmatosítás valószínűsége. A média egypárti gyarmatosítása jobban korlátozza a sajtószabadságot, mint a média többpárti gyarmatosítása. Más szavakkal: posztkommunista kontextusban minél gyengébb a kormány, annál erősebb a média.*

Kulcsszavak: kartellpárt ■ klientizmus ■ pártrendszerek ■ sajtószabadság

BEVEZETÉS: KÁDEREK, KLIENSEK ÉS KARTELLPÁRTOK

Lengyelországban a 2005 szeptemberében tartott országgyűlési választást a Törvény és Igazság párt (PiS), valamint két leendő koalíciós partnere, a Len-

* Írásom alapja a PARTY COLONISATION OF THE MEDIA IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE címmel nemrégiben megjelent könyvem (Budapest & New York, Central European University Press, 2014). Az itt magyarul olvasható gondolatok egy része megjelent az *East European Politics & Societies* folyóiratban (Vol. 27, No. 1, 67–87, February 2013) THE PARTY COLONISATION OF THE MEDIA. THE CASE OF HUNGARY címmel, illetve megjelenés előtt áll a *Central European Journal of Communication* folyóiratban (Vol. 8, No. 1, 2015) EXPLAINING VARIATIONS IN MEDIA FREEDOM címmel, valamint a *Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective* című kötetben POLITICAL ACTORS AND THE COLONISATION OF THE MEDIA cím alatt (ed.: Jan Zielonka, Oxford University Press, 2015). E közlés célja az, hogy fontosabbnak gondolt érveimet magyarul is elérhetővé tegyem.

gyel Köztársaság Önvédelme és a Lengyel Családok Ligája nyerte. Az új parlamenti többség egyik első lépéseként új törvényt fogadott el, amely újraírta a médiahatóság, a Nemzeti Műsorszolgáltatási Tanács tagjainak kinevezési szabályait. A következő hetekben a tanács régi tagjait felmentették, helyükre újakat neveztek ki. Az új tagok kivétel nélkül az új kormánypártokhoz kötődtek. Például a testület új elnöke, Elżbieta Kruk korábban a PiS egyik helyi szervezetét vezette, egyik új tagja, Witold Kołodziejski a PiS varsói tanácsának dolgozott, másik új tagja, Tomasz Borysiuk a Lengyel Köztársaság Önvédelme párt parlamenti képviselőjének fia volt. Kazimierz Marcinkiewicz és Jarosław Kaczyński kormányai alatt a Lengyel Televízió felügyelő bizottságának kilenc tagjából öt a kormánypártokhoz kötődött; a testület elnöke, Janina Goss korábban a PiS egyik helyi szervezetének pénztárnoka volt. A Lengyel Televízió kuratóriumának öt tagja közül három kapcsolódott a PiS-hez; elnöke, Andrzej Urbański azelőtt Lech Kaczyński elnök tanácsadójaként dolgozott. 2006 májusában Bronisław Wildsteint neveztek ki a Lengyel Televízió elnökének, aki a PiS-t vezető Jarosław Kaczyńskival folytatott megbeszélés után fogadta el a posztot. A Lengyel Televízió hírszerkesztőségének régi vezetőjét, Robert Kozakot elbocsátották, a vezető pozíciókat a Kaczyński-fivérekhez közeli újságírók töltötték be. A hírszerkesztőség új vezetőhelyettesét Janusz Kaczmarek igazságügyi miniszter olyan szerkesztőként ajánlotta Urbański figyelmébe, aki „majd nekünk dolgozik”. A volt televíziós újságíró, Jacek Żakowski szerint: „A közszolgálati média vezető pozícióit a PiS olyan politikai kommentátorok között osztotta szét, akik a választási kampány alatt a pártot támogatták”¹ (Klimkiewicz, 2007; Głowacki, 2008; Krajewski, 2008).

A volt kommunista (vagy volt államszocialista) Lengyelországot elemzők szerint olyan politikai kultúra jellemzi, amelynek „alapját a klientizmus és a személyes kapcsolatok” jelentik (Gwiazda, 2008: 806.), és amelynek része az is, hogy „a közmédia pozícióit gyarmatosítják” (Sula, 2008: 153.), olyannyira, hogy „a Kommunista Párt egyetlen nomenklatúrájának helyét többpárti nomenklatúra vette át. [...] A folyamatot Kaczyński pártja gyorsította fel, amely listát készített azokról a jelöltekről, akik az adminisztrációban szerepet vállalhattak” (Dobek-Ostrowska, 2012: 42ff). A 2005-ös kormányváltást követő években a Freedom House és a Reporters Without Borders leminősítette a sajtószabadság lengyelországi helyzetét.

Mindez nem lengyel sajátosság. Számos volt kommunista országban találunk példát arra, hogy az új parlamenti többség új médiatörvényt fogad el, majd – egy új nomenklatúra-rendszer segítségével – megszállja a médiahatóságot, a közmédiát és időnként a nemzeti hírügynökséget, ami azután a sajtószabadság helyzetének romlásához vezet. A közép- és kelet-európai fiatal demokráciák új pártjainak többsége szükségszerűen felülről szervezve, tömegbázis nélkül jött létre. Társadalmi kapcsolataik – legalábbis kezdetben – gyengék voltak.

E pártok nélkülözték a pártépítéshez, a pártszervezéshez, a választási kampányokhoz és a választókkal való folyamatos kapcsolattartáshoz szükséges forrásokat. Hogy e nehézségeket kezeljék, formális döntéshozatali mechanizmusait centralizálták, forráshiányuk csökkentése érdekében pedig megszállták az államot és a médiát, s az így az ellenőrzésük alá vont forrásokkal honorálták kádereik és kliensek pártépítő munkáját. Michels *Politikai pártok* című könyve (1911/2001) óta politikatudományi axióma, hogy a pártok – a pártokon belül pedig a pártvezetők – hatalmuk maximalizálására és pozíciójuk stabilizálására törekednek: az „oligarchia vastörvénye” szerint a párt idővel eszökből cellá válik. A pártok és az állam közötti szimbiózist, vagyis az állami forrásokra támaszkodó *kartellpárt* megjelenését nemcsak Közép- és Kelet-Európában (például Karasimeonov–Lyubenov, 2007; Sula, 2008), hanem Nyugat-Európában is megfigyelték (Katz–Mair, 1995). Ám – mint látni fogjuk – a fiatal, konszolidálódó (vagy épp dekonszolidálódó) demokráciákat jobban jellemzi, mint a konszolidált demokráciákat.

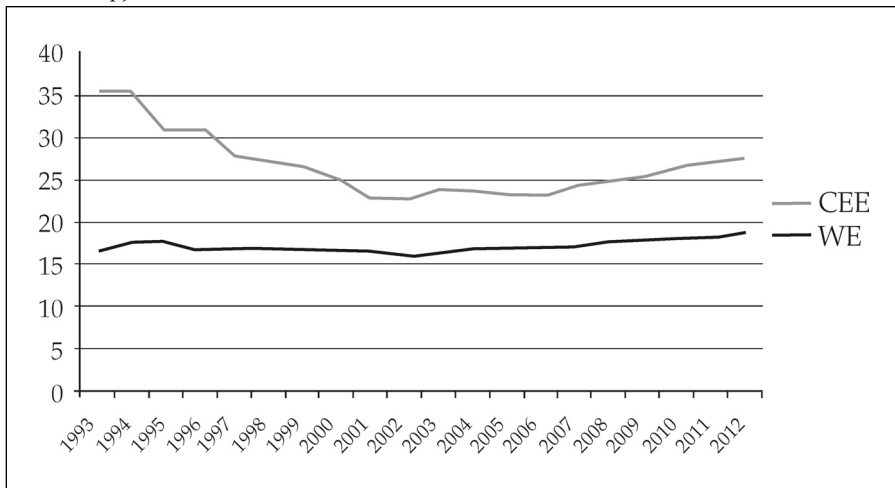
RENDSZERVÁLTÁS ÉS SAJTÓSZABADSÁG

A sajtószabadság megteremtése a rendszerváltás előtt valamennyi kommunista országban a demokratikus ellenzékek egyik kulcstörökvése volt, az 1989–91-es változások pedig véget vetettek a pártállamok média feletti monopolisztikus ellenőrzésének. A sajtószabadság kikiáltása és törvénybe foglalása azonban nem feltétlenül jelentette a sajtószabadság konszolidációját is. Hiába hoztak az immár demokratikusan választott parlamentek formálisan demokratikus médiatörvényeket, hiába teremtették meg mindazokat az intézményeket, amelyeknek feladata az lett volna, hogy megvédjék a közmédia politikai függetlenségét, hiába privatizálták a sajtó nagy részét, hiába engedélyezték a kereskedelmi rádiók és tévék működését, megteremtve a sokszínű tömegtájékoztatás lehetőségét, a sajtószabadság újra és újra csorbult az 1990-es és a 2000-es években. A legkülönbözőbb – régi és új, bal- és jobboldali – politikai elitek egyaránt, de nem egyforma mértékben igyekeztek nyomást gyakorolni a médiára, gyakorta szorososan együttműködve a hazai üzleti befektetőkkel. Számos elemző *sajtószabadság-deficitről* számol be a régió különböző országaiban, és azt írja: a hírmédia teljesítménye egyaránt elmaradt a normatív várakozásoktól és a nyugat-európai hírmédia teljesítményétől (Paletz et al., 1995, Sparks–Reading, 1998; Gunther–Mugham, 2000; Gross, 2002; Sükösd–Bajomi-Lázár, 2003; Paletz–Jakubowicz, 2003; Czepek et al., 2008; Klimkiewicz, 2010; Jakubowicz, 2012). Például Trionfi (2001: 49.) szerint: „Kétségtelen, hogy a kommunista rendszer bukása óta a sajtószabadság jelentős fejlődésen ment keresztül Közép- és Kelet-Európa új demokráciáiban. Mégis, az újságírók folyamatosan olyan

törvényekbe és gyakorlatokba ütköznek, amelyek komolyan korlátozzák a szólásszabadságot és az információk szabad folyását. [...] A rágalmazástól a nemzetbiztonságig, a magántitoktól a bírói intézkedéssel szembeni engedetlenségig a törvényeket gyakran használják olyan információk és vélemények eltitkolására, amelyeknek alapvetően napvilágra kellene kerülniük. [...] Kellemetlen riportok megjelenésének megakadályozásához gyakran alkalmaznak fizikai erőszakot, fenyegetést és megfélemlítést. Ráadásul a független média finanszírozásának hiánya és a médiatulajdon koncentrációja is bénítóan hat.”

Valamennyi médium közül a közszolgálati televízióra nehezedett a legnagyobb politikai nyomás (Dragomir 2005). Mint Dragomir és Thompson (2008: 39.) írja: „A politikai elitek számos [közép- és kelet-európai] országban igyekeznek az ellenőrzésük alatt tartani a közszolgálati médiát. [...] Nyíltan arra törekednek, hogy befolyást szerezzenek felette, rendszerint úgy, hogy a híveiket delegálják a média irányító testületeibe. [...] A Lengyel Televízió felügyelő bizottságának tagjait ma is a pártok képviselői közül választják, szakmai tapasztalatuk nincs. Köztük találjuk egy helyi lovarda tulajdonosát, a varsói polgármester közeli ismerősét, valamint a volt miniszterelnök édesanyjának gyógyfűszállítóját. A Román Televízió testületét ugyanazokkal a mechanizmusokkal választják ki, amelyek politikai pórázon tartják az intézményt.”

1. ábra. A sajtószabadság átlagos mértéke Közép- és Kelet-Európában (CEE), illetve nyugat Európában (WE), 1993 és 2012 között a Freedom House történelmi sajtószabadság-indexe alapján²



E kvalitatív értékeléseket megerősítik a sajtószabadság állapotát mérő kvantitatív vizsgálatok is. A Freedom House 1993 és 2012 közötti időszakot tükröző sajtószabadság-indexe szerint a sajtószabadság helyzete rosszabb volt az

Európai Unió keleti tagállamainak többségében, mint a nyugatiak többségében (lásd az 1. ábrát).³ Általában a médiarendszerek és különösen a sajtószabadság helyzete természetesen különbözik az egyes volt kommunista országokban. Az elemzők a média kontextusában ezért nemegyszer „posztkommunizmusokról” (*multiple post-communisms*, Jakubowicz–Sükösd, 2008: 25.) vagy „széttartó utakról” (*divergent paths*, Mungiu-Pippidi, 2013: 40.) beszélnek. Közép- és Kelet-Európa országai nem egyetlen modellt, hanem „kevert, hibrid, heterogén, dinamikus régiót” alkotnak (Balčytienė, 2013: 32.).

A Freedom House részletes adatai szerint a médiaszabadság helyzete viszonylag jó volt a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Lettországban, Lengyelországban és Litvániában, közepes volt Magyarországon (2010-ig, amikor a szervezet leminősítette), Szlovákiában és Szlovéniában, és rossz volt Bulgáriában és Romániában. A Freedom House történelmi sajtószabadság-indexe azt is elárulja, hogy az egyes volt kommunista országokban az idő multával nagymértékben változott a sajtószabadság helyzete – különösen a kormányváltások után. A sajtószabadság viszonylag rossz helyzetét az elemzők általában azzal magyarázzák, hogy a médiatörvények rosszak, gyakorlati megvalósításuk pedig még rosszabb – vagyis a sajtószabadság helyzete akkor javulna, ha jobb médiatörvényeket gondosabban ültetnének át a gyakorlatba (Dragomir, 2005; Jakubowicz, 2012).

Miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Közép- és Kelet-Európában, mint általában Nyugat-Európában? Miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban? Az alábbiakban erre a két kérdésre keresek választ.

A sajtószabadság helyzetét közép- és kelet-európai kontextusban számos különböző tényező befolyásolhatja. A *sajtószabadság konszolidációjához* legalább az alábbi feltételeknek kell teljesülniük (Bajomi-Lázár, 2008):

- intézményes feltételek (vagyis demokratikus médiatörvények, médiahatóságok és egyéb médiaintézmények, lásd Milton, 1997),
- kulturális feltételek (vagyis politikai konszenzus arról, hogy a sajtószabadság és a főszebály és a cenzúra a kivétel, lásd Hall–O’Neil, 1998; Jakubowicz, 2003),
- attitudinális feltételek (vagyis a választók sajtószabadság iránti elkötelezettsége, lásd Downing, 1996),
- professzionális feltételek (vagyis szakmai konszenzus az újságírók körében a kritikus újságírás elsőbbségéről, lásd Vajda, 2001),
- üzleti feltételek (vagyis konszenzus a tulajdonosok körében arról, hogy a média inkább gazdasági, mint politikai befektetés, lásd Štětka, 2012; Örnebring, 2012),
- gazdasági feltételek (vagyis erős hirdetési és közönségpiac, lásd Sparks, 2012), és

- „külső” feltételek (vagyis az olyan politikai aktorok aktív szerepvállalása a sajtószabadság tiszteletben tartása érdekében, mint például Európai Unió, lásd Rupnik–Zielonka, 2013).

A sajtószabadság konszolidációját vagy dekonszolidációját az magyarázhatja, hogy a fenti feltételek mennyiben teljesülnek vagy nem teljesülnek. Minél több tényező minél nagyobb mértékben teljesül, annál stabilabb a sajtószabadság helyzete.

A fenti feltételek többsége az idő múltával csak keveset változik. Kettő közülük ugyanakkor meglehetősen gyakran módosul: mivel az új kormányok hajlamosak új médiatörvényeket kezdeményezni és új médiafelügyeleti szakembereket kinevezni, az intézményes és a kulturális feltételek gyorsabban változnak – vagyis a médiatörvények és azok gyakorlatba való átültetése gyakrabban módosul –, mint a sajtószabadság többi közvetlen feltétele. Az alábbiakban azt is vizsgálom, hogy e két feltétel változása miként magyarázza a sajtószabadság rövid távú változásait néhány közép- és kelet-európai országban.

AZ ÁLLAM ÉS A MÉDIA GYARMATOSÍTÁSA

Először Siebert, Peterson és Schramm (1956/1963: 1.) fogalmazta meg azt a tételt, hogy „a sajtó mindig felveszi azoknak a társadalmi és politikai struktúráknak a formáját és színezetét, amelyek között működik”. Később Seymour-Ure írt arról, hogy „nyilvánvaló történelmi összefüggések mutatkoznak a sajtó és a pártrendszer között”. A közelmúltban Hallin és Mancini (2004/2008: 19.) ugyancsak „a médiarendszerek és a politikai rendszerek szerkezeti és történeti összefüggéséről” értekezett. Dolgozatomban e kutatási hagyományt követve azt vizsgálom, milyen hatást gyakorolnak a volt kommunista országokban a pártrendszerek a médiarendszerekre.

Két irányzatot kötök össze: egyfelől azokét a médiakutatókét, akik a sajtószabadság kérdésére összpontosítottak, és abból a feltevésből indultak ki, hogy a különböző politikai aktorok (politikuskok, pártok, oligarchák, egyházak stb.) azért igyekeznek a befolyásuk alá vonni a médiát, hogy így formálhassák a közvéleményt és a választói magatartást (például Trionfi, 2001; Paletz–Jakubowicz, 2003; Czeppek et al., 2008; Mungiu-Pippidi, 2008), másfelől azokét a politológusokét, akik az állam pártok általi megszállását és az állami források kizsákmányolását tanulmányozták (például O’Dwyer, 2004; Kopecký, 2006; Grzymała-Busse, 2007; Kopecký–Scherlis, 2008). Kulcsfogalmam a két kutatási irányzatot összekötő „médiagyarmatosítás” (*party colonisation of the media*): ennek segítségével igyekszem egyfelől a pártok és a pártrendszerek, másfelől a sajtószabadság közötti összefüggéseket feltérképezni Közép- és Kelet-Euró-

pában, különösen Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovénia esetét elemezve.

A korábbi összehasonlító vizsgálatok arról árulkodnak, hogy a pártok és a pártrendszerek sok tekintetben különböznek Közép- és Kelet-, illetve Nyugat-Európában. A közép- és kelet-európai pártoknak átlagosan feleannyi tagjuk volt, mint a nyugat-európaiaknak (a választók 2,84 százaléka szemben a választók 4,40 százalékaival, lásd Mair–van Biezen, 2001). Az új demokráciákban fele annyi válaszadó bízott a pártokban, mint a régi demokráciákban (a választók 14,30 százaléka szemben a választók 29,2 százalékaival, lásd IDEA 2007). Az ingadozó választók száma pedig átlagosan háromszor olyan magas volt Keleten, mint Nyugaton (a választók 40,75 százaléka szemben a választók 13,44 százalékaival, lásd Mainwaring–Torcal, 2005). A fiatal demokráciák fiatal pártjai kevesebb bevételre tettek szert tagdíjából, kisebb párthűséggel és pártfegyellemmel, valamint nagyobb párton belüli instabilitással kellett megbirkózniuk. Emellett gyakrabban váltottak ideológiát, mint a konszolidált demokráciák pártjai. A pártszakadások és a pártösszeolvadások ugyancsak gyakoribbnak tűnnek Keleten, mint Nyugaton. A pártok Közép- és Kelet-Európában jellemzően kevésbé ágyazódtak be a társadalomba, így – mint korábban már utaltam rá – híján voltak a pártépítéshez, a pártszervezéshez, a választási kampányokhoz és a választókkal való kapcsolattartáshoz szükséges forrásoknak (Biezen, 2000; Lewis, 2001; Jungerstam-Mulders, 2006; Enyedi–Bértoa, 2010).

Hogy gyengeségüket kompenzálják és pozíciójukat stabilizálják, a pártok igyekeztek megszállni az államot és kizsákmányolni forrásait. Kopecký (2006: 258ff) az állam „gyarmatosításának” (*party colonization of the state*) nevezi azt a stratégiát, amelynek révén „állami forrásokkal honorálják a politikai támogatást”. Kopecký és Scherlis (2008: 358.) továbbá úgy érvel, hogy az állam megszállásának célja a pártfogás (*party patronage*), azaz a pártok „állami pozíciókkal jutalmazták a támogatóikat az általuk a múltban nyújtott szívességeket honorálva vagy a jövőben elvárt szívességekért nyújtott előlegként”. Rupnik és Zielonka (2013: 13.) szerint Közép- és Kelet-Európa számos országában „az állam [...] különböző érdekcsoportok túszául esett. [...] A jog pártérdekeket szolgál, a közpolitika a magáncélú forráskivonás eszközévé válik [...] úgy látszik, különösen a pártok viselkednek parazitaként”. Balčytienė (2013: 35, kiemelés tőlem – B. L. P.) pedig megjegyzi, hogy: „A politikát és a médiát a közép- és kelet-európai országokban részint az »egyezségek kultúrája«, részint a különböző, *informálisan* szerveződő partneri hálózatoktól való függés formálja.”

A politikai pártok gyakran nemcsak az államot, hanem a médiát is igyekeznek megszállni (Corneo, 2005; Petrova, 2005; Besley–Prat, 2006; Mungiu-Pippidi, 2013). A médiatörvényeket úgy szövegezik, hogy forrásokat vonhasanak ki a médiából és juttathassanak kádereiknek és klienseiknek, így hálálva

meg a pártoknak a múltban tett vagy a jövőben elvárt „szívességeket”. A médiahatóságok, a közszolgálati médiumok és a nemzeti hírügynökségek vezető testületei, vagyis a médiaforrások elosztását menedzselő szervek így nemegyszer a politikai hatalom „közvetlen kiterjesztéseként” (Jakubowicz, 2012: 16.) vagy transzmissziós szíjaként működtek, lehetővé téve, hogy a pártok nyomást gyakoroljanak ezekre az intézményekre. A formálisan a média függetlenségét biztosító intézmények így informálisan nemegyszer épp a politikai presszúra eszközeivé válnak.

Felmerül a kérdés, hogy ha a közép- és kelet-európai pártok gyengék, akkor miként lehetnek képesek a saját szükségleteikhez igazítani a médiatörvényeket. Kitschelt munkatársaival (1999) arra hívja fel a figyelmet, hogy a volt kommunista országokban a politikai pártok játsszák a legfontosabb szerepet a társadalmi értékek és érdekek közvetítésében és képviselésében. Kopecký (2006) pedig megjegyzi, hogy – Lettország kivételével – az Európai Unióhoz csatlakozott valamennyi volt kommunista ország alkotmánya szinte kizárólag a politikai pártok kontextusában definiálja a politikai részvételt. Grzymała-Busse (2007) szerint a pártoknak Közép- és Kelet-Európában gyakorlatilag monopóliumuk van a szakpolitikák és a forráselosztás felett, mert más politikai aktorok – az államelnökök, a civil szervezetek és a szakszervezetek – még náluk is gyengébbek. Más szavakkal: a közép- és kelet-európai pártok jellemzően gyengébbek, mint a nyugat-európai pártok, de jellemzően erősebbek, mint saját országaik határain belül potenciális riválisaik. Lewis (2001) ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a pártok szerepe országról országra változik. Lengyelországban például a rendszerváltást követő első években fontos szerepet játszottak a köztársasági elnökök és a szakszervezetek is. Magyarországon és Szlovéniában ma is nagy lobbyerőt képviselnek a nagyegyházak (amelyek kisebb médiabirodalmakat építettek ki), Bulgáriában és Romániában pedig állítólag megőrizték befolyásukat a kommunista titkosszolgálatok láthatatlan hálózatai. A civil társadalom viszonylagos gyengesége – amelyet például a civil szervezetek alacsony taglétszáma jelez – annyiban talán posztkommunista sajátosság, hogy a régióban ma is tovább él az egykori kommunista szervezetekkel szemben kialakult bizalmatlanság, amelynek oka az lehet, hogy a rendszerváltás előtti rezsimek valamennyi társadalmi szerveződési formát az ellenőrzésük alá vonták (Howard, 2002; Bernhardt–Karakoç, 2007).

A médiaszabályozás ezért jellemzően a pártok közötti (és a pártokon belüli) küzdelmek és alkuk eredménye, így egyaránt hatást gyakorolnak rá a pártok szükségletei, lehetőségei, valamint külső és belső erőviszonyai. A sajtószabadságra és a sokszínű tömegtájékoztatásra tett kötelező retorikai utalások mögött a pártok a médiatörvényeket nemegyszer a források újraelosztásának eszközeként kezelik. A médiapolitika sokszor nem a közjót szolgálja, hanem partikuláris érdekeket elégít ki. Sparks (2012: 44.) például arra hívja fel a fi-

gyelmet, hogy „a [médiá]források elosztása nagyon gyakran politikai tényezők közvetlen eredménye” volt. A legkézenfekvőbb példát a kereskedelmi műsor-szórásban használt rádió- és televíziófrekvenciák elosztása során a régió számos országában érvényesülő politikai részrehajlás jelenti.

Míg a médiamegszállás (*media capture*) széles körben használt fogalma azt állítja, hogy a pártok azért vonják ellenőrzésük alá a médiát, hogy üzeneteiket eljuttassák a nagyközönséghez, befolyásolva a közvéleményt és a választói magatartást (lásd Corneo, 2005; Petrova, 2005; Prat, 2006; Mungiu-Pippidi, 2008), a képet árnyalják azok az interjúk, amelyeket a „Média és demokrácia Közép- és Kelet-Európában” című kutatási projekt keretében tíz, volt kommunista országban vezető pártpolitikusokkal készítettünk kollégáimmal, elsősorban Václav Štětkaival és Henrik Örnebringgel.⁴ Míg egyes politikusok úgy gondolták, hogy a média nagy hatást gyakorol a közvélekedésre és a választói magatartásra, több politikus azt mondta, e hatás legalábbis kétséges, a média megszállása pedig akár bumeránghatású is lehet, azaz nem megnyerni segít a választókat, hanem elidegeníti őket:

A sajtó és az emberek viselkedése közti kapcsolat gyakran megjósolhatatlan. (Cseh Szociáldemokrata Párt)

Az elmúlt húsz év bizonyítja, hogy az, aki szigorú ellenőrzésnek veti alá a közszolgálati médiát, elveszíti a következő választást. (Lehet Más a Politika)

Több bizonyíték szól amellett, hogy azok, akik ellenőrzik a médiát, elveszítik a választást, mint amellett, hogy megnyerik. (Lengyel Parasztpárt)

A pártom, mint minden más párt is, túlbecsüli a média szerepét. (Demokratikus Liberális Párt, Románia)

A médiának nincs akkora befolyása, amekkorát hinni szeretne. [...] A közszolgálati média ellenőrzése kontraproduktív. [...] A szavazó nem hülye. (Szlovák Demokrata és Keresztény Unió)

A média feletti túlzott ellenőrzés visszaüt. (Szociáldemokrata Párt, Szlovénia)

A médiagyarmatosítás fogalma több különböző motívum együttes hatásával magyarázza a média feletti politikai ellenőrzést. Eszerint a pártok média feletti befolyásának nemcsak az a célja, hogy ellenőrzésük alá vonják az információkat és elérjék reménybeli szavazóikat (ahogyan azt a *media capture* koncepciója véli), hanem az is, hogy különböző forrásokat vonjanak ki a médiából: értékesíthető műsoridőt, rádió- és tévéfrekvenciákat, a médiahatóság, a közszolgálati média és a nemzeti hírügynökség vezető testületeinek jól fizetett pozícióit, a műsorok gyártására és az állami hirdetésekre szánt összegeket. Ezt támasztják alá egyes politikusok válaszai is:

- A közszolgálati média nagy üzlet, rengeteg pénz van benne. [A média feletti ellenőrzés] inkább az üzletről szól, mint a közvetített tartalmakról. (Hagyomány–Felelősség–Prosperitás 09 párt, Cseh Köztársaság)
- A média nagy üzlet. Bizonyos [közszolgálati] műsorok készítését külső gyártókhöz lehet kiszervezni. [...] Ezt nevezhetjük közvetett pártfinanszírozásnak is, bár a pénzt nem pártesemények finanszírozására, hanem klientúraépítésre fordítják. (Magyar Szocialista Párt)
- A filmvásárlás, valamint az, hogy kit foglalkoztatnak, és hogy ki kerül a képernyőre – mindez a pénzről szól. Ha egy társaságot megbíznak egy műsor gyártásával, később megengedheti magának azt is, hogy kampányanyagot készítsen X pártnak. (Szabad Demokraták Szövetsége)
- A Lengyel Televíziót olyan vállalkozások hálózata veszi körül, amelyek sok pénzt keresnek azzal, hogy az intézménynek gyártanak műsorokat. Nem a piaci verseny, hanem a hálózatok döntenek arról, ki kap lehetőséget a műsorgyártásra a Lengyel Televízió pénzéből. (Lengyel Családok Ligája)

A média gyarmatosítása abban segíti a pártokat, hogy mozgósítsák inaktív tagjaikat, megszólítsák reménybeli választóikat, új forrásokat találjanak „hátországuk” finanszírozására, csökkentsék a rivális pártok nagyközönség előtti láthatóságát, és befolyásolják a politikai döntéseket. A médiagyarmatosítás célpontja bármilyen médium lehet, így állami és magánmédium is, elsődleges célpontját azonban a médiahatóságok, a közszolgálati médiumok és a nemzeti hírügynökségek jelentik, hiszen ezek irányító testületeit eleve úgy tervezik meg, hogy a döntéshozó tagokat a politikai pártok jelöljék. A média gyarmatosítása természetesen nemcsak Közép- és Kelet-Európában, hanem más fiatal demokráciákban is megfigyelhető. Voltmer (2012: 238.) szerint azokban az országokban, ahol az állam gyenge maradt, így különösen Afrikában, „csakúgy, mint más forrásokat, a médiát is a politikai elitek szűk körű klikkje ragadta meg és használja fel saját céljaira”.

A Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában és Szlovéniában 2010 és 2013 között végzett terepkutatásom során a médiagyarmatosítás három visszatérő formáját azonosítottam be. *Egypárti gyarmatosítás*nak azt nevezem, amikor a kormányzó párt vagy koalíció von ki valamennyi vagy közel valamennyi forrást a médiából, míg az ellenzéki pártok nem részesednek azokból. A *többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal* mintája akkor jön létre, amikor valamennyi parlamenti párt részesül a médiaforrásokból, de a kormányzó párt vagy koalíció privilegizáltan, nagyobb mértékben fér hozzá ezekhez. A *többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája pedig akkor érvényesül, amikor valamennyi parlamenti párt nagyjából egyenlő mértékben részesül a médiaforrásokból.

Míg egyes országokban a médiagyarmatosítás elsődleges célpontját a médiahatóság és a közszolgálati média jól fizető vezető pozíciói jelentik (különö-

sen Lengyelországban, de kisebb vagy nagyobb mértékben a többi közelebből is tanulmányozott országban is), máshol az állami hirdetések (Bulgária és Románia) és az újságsszubszvenciók (Szlóvénia), megint máshol pedig a klienseknek juttatott műsorgyártási és frekvenciakoncessziók (Magyarország).

Miközben a pártok a médiaforrásokkal kereskednek, csorbul a sajtószabadság és az újságírók politikai függetlensége. A média átpolitizálódik, veszélybe sodorva a politikai rendszer átláthatóságát és számonkérhetőségét, valamint a választások tisztaságát, így rontva a demokrácia minőségét (vö. Diamond–Morlino, 2005). A pártok média feletti ellenőrzése sajtószabadság-deficithez vezet: megakadályozza az újságírókat abban, hogy ellássák azokat a feladataikat, amelyeket a legtöbb normatív médiaelmélet szerint demokratikus körülmények között el kellene látniuk. Ha a médiahatóság, a közszolgálati média és a nemzeti hírügynökség kulcspozícióiban párthívek ülnek, könnyűszerrel elmozdíthatják a kritikus szerkesztőket, a hírszerkesztőségek élére pártos újságírókat ültethetnek, így gondoskodva arról, hogy a hírek a kormányzó pártokra vessenek jó fényt. Képesek lesznek a közpénzeket azokhoz a magánkézben lévő cégekhez és médiumokhoz irányítani, amelyek visszhangozzák ideológiájukat és támogatják politikájukat, ugyanakkor kivéztethetik a kritikus szerkesztőségeket – végső soron tehát korlátozzák a média sokszínűségét és csorbítják szabadságát. Azok a pártok, amelyek kiváltságos módon férnek hozzá az olyan médiaforrásokhoz, mint a műsoridő, a frekvencia és a szubszvenciók, megbéníthatják a rivális pártokat azzal, hogy szűkítik azok láthatóságát – ez pedig kompromittálja a pártversenyt és veszélybe sodorja a választások tisztaságát.

A médiagyarmatosítás fogalmát érdemes megkülönböztetni a Seymour-Ure (1974) által bevezett politikai párhuzamosság fogalmától. A média ugyan mindkét esetben pártos, ám lényeges különbség, hogy a *mediagyarmatosítás* esetében az újságírók többnyire kényszerből, a pártok nyomására, egzisztenciális kiszolgáltatottságuk miatt válnak pártkatonákká, míg a *politikai párhuzamosság* (vagyis a pártok és a média közötti párhuzamosság) szerves történeti fejlődés eredménye, alapja pedig az, hogy a média – a pártokhoz hasonlóan – az állampolgárok és az állam közötti közvetítő szerepét tölti be, így ugyanazok a politikai-ideológiai törésvonalak szabdalják, mint a pártrendszert, vagyis ebben az esetben az újságírók többnyire önkéntesen, meggyőződésből támogatják egyes pártok politikáját. Fontos különbség az is, hogy az előbbi esetben közforrások kezeléséről van szó, míg az utóbbiban a pártos médiumok finanszírozása jellemzően magánforrásokból történik. Az előbbi esetben a pártok és a médiumok közötti kapcsolatok átláthatatlanok, míg az utóbbiban transzparenssek (bár nem feltétlenül formalizáltak). Az előbbi esetben olyan állami médiumokról van szó, amelyeknek közügyekben meg kellene őrizniük a semlegességüket, az utóbbiban viszont ez nem követelmény.

A volt kommunista országok pártrendszerének sajátossága – vagyis a pártok gyenge társadalmi beágyazottsága, amelyet egyebek mellett a média gyarmatosításával és a médiaforrások pártkáderekhez és pártkilensekhez való juttatásával igyekeznek ellensúlyozni – megmagyarázhatja, miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Keleten, mint általában Nyugaton. De mi magyarázza, hogy a sajtószabadság helyzete – a hasonló történelmi gyökerek ellenére – eltér az egyes volt kommunista országokban, illetve az idő múlásával azokon belül is változik? Mi az oka annak, hogy a média egyes kormányok alatt több, más kormányok alatt kevesebb szabadságot élvez? Mi az oka annak, hogy egyes pártok kormányra kerülve megszállják a médiaszabályozást és annak gyakorlatba való átültetését, így pedig a médiát is, míg más pártok nem vagy csak kisebb mértékben tesznek így?

E kérdésekre választ keresve öt volt kommunista ország tíz kormányának médiapolitikáját és pártösszetételét vettem össze. Az egyes kormányokat két kritérium alapján választottam ki. Egyrészt arra figyeltem, hogy parlamenti mandátumaik aránya közel azonos legyen, ami elméletileg egyforma módon és mértékben tette őket képessé arra, hogy a médialátképet befolyásolják. Másrészt olyan kormányokat választottam, amelyek hatalomra kerülésük után röviddel új médiatörvényeket hoztak vagy nagymértékben módosították a hatályban lévő médiatörvényeket, vagyis amelyek alatt a médialátkép jelentős mértékben alakult át. Azt reméltem, hogy e kormányok parlamenti pozíciójának hasonlósága és médiapolitikájának különbsége (ha van ilyen különbség) segít beazonosítani azokat a *visszatérő mintázatokat*, amelyek segítségével megválaszolhatom a kérdést: jellemzően milyen pártok milyen körülmények között és hogyan gyarmatosítják a médiát. (A kiválasztott kormányokat az 1. tábla ábrázolja.)

Itt nem jut hely a vizsgált kormányok médiapolitikájának részletes elemzésére, ezért a továbbiakban csak összefoglalom az ismételt terepkutatások máshol részletesebben kifejtett eredményeit,⁵ az egyes kormányok közötti különbségekre fókuszálva. Az alább ismertetett mintázatokat a szakirodalomra és olyan, félig strukturált interjúkra támaszkodva rekonstruáltam, amelyek során a következő területeket vizsgáltam:

– Hogyan osztották el a médiahatóság és a közszolgálati média vezető pozícióit a különböző pártok hívei között (ha egyáltalán)?

– Milyen pártkáderekhez és pártkliensekhez kötődő cégek kaptak rádió- és tévéfrekvenciákat (ha egyáltalán)?

– Mennyi műsoridő jutott a közszolgálati média hírműsoraiban az egyes pártokra?

– Mennyi műsorgyártásra és hirdetésre szánt, illetve sajtószubvencióra fordított pénzt kaptak a különböző pártokhoz informálisan kötődő médiumok és lapok (ha egyáltalán)?

1. táblázat. A vizsgált kormányok összetétele és ideológiai háttere (a parlament alsó háza)

	Ideológia	Mandátumok száma
Bulgária		
<i>Kosztov-kormány (1997–2001)</i>		
Demokratikus Erők Uniója (SDS)	jobbközép	137 (240-ból)
<i>Szimeon-kormány (2001–2005)</i>		
II. Szimeon Nemzeti Mozgalom (NDSV)	liberális	120 (240-ból)
Jogok és Szabadságok Mozgalma (DPS)	liberális	21 (240-ból)
Magyarország		
<i>Horn-kormány (1994–1998)</i>		
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	szocialista	209 (386-ból)
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	liberális	69 (386-ból)
<i>Második Orbán-kormány (2010–2014)</i>		
Fidesz	konzervatív	263
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)	keresztény	(386-ból)
Lengyelország		
<i>Miller–Belka-kormány (2001–2005)</i>		
Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD)	szociáldemokrata	200 (460-ból)
Munkaunió (UP)	szociáldemokrata	16 (460-ból)
Lengyel parasztpárt (PSL)	agrár	42 (460-ból)
<i>Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány (2005–2007)</i>		
Törvény és Igazság (PiS)	konzervatív	155 (460-ból)
Lengyel Köztársaság Önvédelme (SRP)	populista/agrár	56 (460-ból)
Lengyel Családok Ligája (LPR)	konzervatív	34 (460-ból)
Lengyel Parasztpárt (PSL)	agrár	25 (460-ból)
Románia		
<i>Năstase-kormány (2000–2004)</i>		
Szociáldemokrata Párt (PSD)	szociáldemokrata	155 (345-ből)
<i>Tăriceanu-kormány (2004–2008)</i>		
Nemzeti Liberális Párt (PNL)	liberális	64 (332-ből)
Demokrata Párt (PD)	jobbközép	48 (332-ből)
Romániai Magyar Demokrata Szövetség (UDMR)	jobbközép	22 (332-ből)
Román Humanista Párt (PUR)	konzervatív	19 (332-ből)
Szlovénia		
<i>Második Drnovšek-kormány (1993–1996)</i>		
Szlovén Liberális Demokrácia (LDS)	liberális	22 (90-ből)
Szlovén Kereszténydemokraták (SKD)	keresztény	15 (90-ből)
Szociáldemokraták Egyesült Listája (ZLSD)	szociáldemokrata	14 (90-ből)
Szlovénia Szociáldemokrata Pártja (SDSS)	szociáldemokrata	4 (90-ből)
<i>Első Janša-kormány (2004–2008)</i>		
Szlovén Demokratikus Párt (SDS)	konzervatív	29 (90-ből)
Új Szlovénia–Keresztény Néppárt (NSi)	keresztény	9 (90-ből)
Szlovéniai Nyugdíjasok Demokratikus Pártja (DeSUS)		4 (90-ből)

Számos további kérdést tettem fel kutatótársaimmal a kormányzó pártok kommunikációs stratégiáiról is, azt firtatva, hogy elismerték-e a politikai pluralizmust (ez esetben pluralista pártokról és politikai marketingről beszélhetünk) vagy ideológiai hegemóniára törekedtek (ebben az esetben inkább protohegemón pártokról és politikai propagandáról van szó, lásd még Bajomi-Lázár–Horváth, 2013).

Az interjúalanyok vezető pártpolitikusok, médiaintézmény-vezetők, vezető újságírók, *spin doctorok* és tudományos kutatók voltak – országonként mintegy húsz ember.

MÉDIAGYARMATOSÍTÁSI MINTÁZATOK

Az alábbiakban tehát csak összegzem, nem részletezem kutatási eredményeimet, arra összpontosítva, hogy:

- a médiaszabályozás politikai és szakmai konszenzuson alapult-e;
- a kormány a társadalom ideológiai megosztottságának csökkentésére vagy ideológiai hegemóniára törekedett-e;
- továbbá kizárólag kádereinek és klienseinek igyekezett-e juttatni a „médiatortából”, vagy az ellenzéki pártok támogatóinak is.

Bulgáriában mind a Kosztov-, mind a Szimeon-kormány működése a médiához való hozzáférést, a közszolgálati média és a Bolgár Hírügynökség vezető munkatársainak körében végzett tisztogatással kezdődött. Ám Kosztovval szemben Szimeon – szembesülve azzal, hogy intézkedései széles körű tiltakozást váltanak ki – hamar feladta a médiába való beavatkozás politikáját, és igyekezett békét kötni a műsorszolgáltatókkal. Kosztov alatt a médiaszabályozást az ellenzéki pártokkal és a szakmai szervezetekkel való egyeztetés nélkül módosították, Szimeon azonban megegyezésre törekedett ezekkel. Kosztov egyebek mellett arra használta a médiát, hogy saját és pártja ideológiáját a társadalomra erőltesse, ám ezzel csupán tovább növelte a társadalom ideológiai megosztottságát, míg Szimeon igyekezett áthidalni a társadalmat megosztó ideológiai szakadékokat. Kosztov az ellenőrzése alá vont médiaforrásokat kizárólag azoknak a kádereknek és klienseknek juttatta, akik a Demokratikus Erők Unióját támogatták, Szimeon kormánya viszont nem tett különbséget a pártok között a médiaforrások elosztása terén, és az ellenzéki pártoknak is arányosan juttatott ezekből. Más szavakkal: Kosztov alatt a *többpárti gyarmatosítás domináns párttal* mintája érvényesült, az egypárti médiagyarmatosítás néhány elemével, Szimeon alatt pedig inkább a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája rajzolódott ki. A Freedom House szerint Kosztov alatt romlott, Szimeon alatt javult a sajtószabadság helyzete.

Magyarországon a Horn- és a második Orbán-kormány első időszakát egyaránt a közszolgálati médiumokban végzett politikai tisztogatás jellemezte. Más téren azonban lényegesen különbözött egymástól a két kormányzat. Horn

kezdetben beavatkozott ugyan a média működésébe, ám később igyekezett békét kötni a műsorszolgáltatókkal és az újságokkal, olyannyira, hogy egy állami többségű bankon keresztül még egyes ellenzéki lapokat is finanszírozott, míg Orbán végig konfrontálódott a kritikus médiával. Horn alatt a médiatörvényt az ellenzéki pártokkal folytatott hosszas konzultáció után fogadták el, Orbán azonban nem vette figyelembe az ellenzék szempontjait. A Horn-kormány tiszteletben tartotta a társadalom ideológiai sokszínűségét, és kerülni igyekezett a konfliktust az ideológiai jellegű kérdésekben, az Orbán-kormány viszont arra törekedett, hogy ideológiai hegemóniát építsen ki – bár ténylegesen csupán tovább mélyítette a társadalmat megosztó ideológiai törésvonalakat. A Horn-kormány valamennyi parlamenti párt háttérembereinek juttatott a megszállt média forrásaiból, így az akkori ellenzéki pártokéinak is, míg az Orbán-kormány kizárólag saját pártszövetsége klienseinek juttatott ezekből, és igyekezett „kiéheztetni” a többi párt háttérembereit. A Horn-kormányt így a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája jellemezte, míg az Orbán-kormányt az *egypárti médiagyarmatosítás*. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete a Horn-kormány alatt javult, az Orbán-kormány alatt viszont drámaian romlott.

Lengyelországban kezdetben a Miller–Belka-kormány és a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány is politikai tisztogatást végzett a közszolgálati médiumok kuratóriumaiban. A Miller–Belka-kormány azonban nem zárta ki e testületekből az ellenzéki pártok jelöltjeit, ahogyan a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány tette. Miller alatt a médiaszabályozást a médiatulajdonosokkal és a civil szervezetekkel konzultálva módosították (igaz, a konzultációkból kizárták az ellenzéki pártok képviselőit), a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány viszont egyetlen érintettel sem konzultált. A Miller–Belka-kormány markáns ideológiai napirend híján nem bocsátkozott ideológiai konfrontációkba, míg Marcinkiewicz és különösen Kaczyński ideológiai hegemóniára tört. A Miller–Belka-kormány médiapolitikáját így a *többpárti gyarmatosítás domináns párttal* mintája, a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormányt pedig az *egypárti médiagyarmatosítás* jellemezte. A Freedom House szerint a médiaszabadság helyzete folyamatosan romlott a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány alatt, és a Kaczyński-években volt a legrosszabb.

Romániában lényegesen különbözött egymástól a Năstase-kormány és a Tăriceanu-kormány médiapolitikája. Năstase alatt a média újraszabályozását a civil társadalommal folytatott „szimulált konzultációk” előzték meg (vagyis e konzultációkba a kormány pusztán azokat a civil szervezeteket vonta be, amelyeket a saját politikája támogatása érdekében hozott létre vagy támogattott), míg Tăriceanu – különösen kormányzásának első éveiben – igyekezett a valódi érintetteket is bevonni a törvényelőkészítési folyamatba. Năstase-kormány közvetlenül az irányítása alá igyekezett vonni a médiahatóságokat és

a közszolgálati médiumokat, Tăriceanu viszont ügyelt arra, hogy jelöltjein keresztül valamennyi parlamenti párt képviseltesse magát ezekben. Az állami hirdetések Năstase alatt szinte kizárólag a kormánypárti lapokban jelentek meg, Tăriceanu viszont olyan szakbizottságot hozott létre, amely objektív elosztási kritériumokat dolgozott ki, így politikai pozíciójától függetlenül valamennyi hírszerkesztőség kapott állami hirdetést, különösen a kormányzás első éveiben. Szemben a Tăriceanu-kormány gyakorlatával, Năstase alatt virágzott a kormányzati propaganda. A Năstase-kormányt így az *egypárti médiagyarmatosítás*, míg a Tăriceanu-kormányt a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája jellemezte. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete az előbbi időszakban romlott, az utóbbiban viszont javult.

Szlovéniában ugyancsak lényegesen különbözött egymástól a második Drnovšek- és az első Janša-kormány médiapolitikája. Drnovšek alatt a médiatörvényeket az érintettekkel való érdemi konzultáció után fogadták el; nem így Janša alatt. Drnovšek ügyelt arra, hogy a jobb- és a baloldali pártokhoz kötődő személyek egyaránt helyet kapjanak a közszolgálati média vezető testületeiben, míg Janša politikai tisztogatást végzett a baloldali pártokhoz közel álló munkatársak körében. A Drnovšek-kormány alatt az olyan médiaforrások, mint a frekvencia, az állami hirdetési keretek és az újságsubvenciók nagyjából egyforma arányban jutottak el az összes párt támogatóihoz, míg Janša idején előnyben részesültek a kormánypártok emberei. Drnovšek alatt valamennyi parlamenti párt jelöltjei arányos módon szerepeltek a különböző médiairányító testületekben, Janša alatt viszont a kormánypártok jelöltjei aránytalanul magas számban dolgoztak ezekben. Más szavakkal: a Drnovšek-kormány alatt a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája érvényesült, a Janša-kormány alatt pedig a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal* mintája. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete az első időszakban javult, a másodikban viszont romlott.

A fentiek alapján megkockáztatható, hogy az egypárti médiagyarmatosítás kevesebb, a többpárti médiagyarmatosítás pedig több sajtószabadsághoz vezet. Ezt az magyarázhatja, hogy többpárti konfigurációban formális és informális belső „fékek és ellensúlyok” rendszere működik: ha valamennyi párt jelölhet tagokat a médiatestületekbe, akkor képviselőik kölcsönösen korlátozhatják egymás gyarmatosítási törekvéseit, így egyetlen párt képviselőinek sincs *túl sok* hatalma. Így pedig jobban érvényesülhet a sajtó szabadsága és sokszínűsége, egyes műsorok, médiumok és újságok pedig megőrizhetik kritikus hangjukat.

Különbségek mutatkoznak a többpárti médiagyarmatosítási minták között is. A többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal kevesebb sajtószabadsághoz vezet, mint a többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül mintája. Ám e szabályszerűségekre a vizsgált mintában csak két példát találtam –

Bulgáriáét és Szlovéniáét –, így nem világos, hogy ez a trend mennyire általános. Ugyanakkor azonban valószínűleg nem teljesen megalapozatlan azt feltételezni, hogy minél egyenlőbb mértékben oszlik meg a média szabályozása és felügyelete a különböző pártok között, vagyis minél több vétőpont van a rendszerben, annál nagyobb szabadsága van a sajtónak (lásd a 2. táblát).

2. tábla. A médiagyarmatosítás és a sajtószabadság közötti kapcsolat

A médiagyarmatosítás mintázata	Példa	A sajtószabadság szintje
Egypárti médiagyarmatosítás	Orbán Marcinkiewicz/Kaczyński Năstase	Alacsony
Többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal	Kosztov Miller/Belka Janša	Közepes
Többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül	Szimeon Horn Tăriceanu Drnovšek	Magas

A különböző médiagyarmatosítási mintákat figyelembe véve a kiinduló kérdést (miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban?) így fogalmazhatjuk újra: milyen pártok milyen körülmények között hajlamosak arra, hogy egypárti médiagyarmatosítási mintát valósítsanak meg, és így nagyobb mértékben csorbítsák a sajtó szabadságát?

KORMÁNY- ÉS PÁRTMINTÁZATOK

A fenti kérdésre választ keresve az alábbiakban összegzem a mondott kormányok és pártjaik legfontosabb sajátosságait, különösen ideológiájukat, szervezeti és döntéshozatali struktúrájukat, valamint a pártvezetők személyes hátterét.

Bulgáriában a Kosztov- és a Szimeon-kormány mediapolitikája közti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párttal vs. többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül) az magyarázhatja, hogy: 1. Kosztov egypárti kormányt vezetett, amelyet a Demokratikus Erők Uniója párt alkotott, és amelyben a döntéshozatal centralizált volt, míg Szimeon kormánya koalíciós volt, így a vezető kormányerőnek, a II. Szimeon Nemzeti Mozgalomnak a döntések előtt egyeztetnie kellett koalíciós partnerével, a Jogok és Szabadságok Mozgalomával. 2. A két kormány ideológiája különbözött: Kosztové határozottan konzervatív volt, és hangsúlyozta antikommunista pozícióját, ezzel növelte a társadalmat megosztó ideológiai ellentéteket, míg Szimeoné centrista és libe-

rális volt, és az ideológiai viták elkerülésére, az ideológiai konfliktusok feloldására törekedett. 3. Kosztov kormánya egyebek mellett azzal igyekezett növelni népszerűségét, hogy lerombolja a kommunista hálózatok maradványait, míg Szimeon kormánya kooptálta ezek képviselőit. 4. Kosztov személy szerint is rosszul viselte a kritikát, míg a nyugat-európai szocializációjú Szimeon nem bánta, ha a média bírálja. 5. Kosztovot széles körben karizmatikus vezetőként ismerték el, míg Szimeon pragmatikus politikus volt.

Magyarországon a Horn-kormány és a második Orbán-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül vs. egypárti gyarmatosítás) az magyarázhatja, hogy: 1. Horn kétpárti kormányt vezetett, amelyben a Magyar Szocialista Párt koalíciós partnere, a Szabad Demokraták Szövetsége viszonylag erős és befolyásos volt, így a nagyobbik koalíciós erő többnyire egyeztetésre kényszerült vele, míg a Fidesz–Kereszténydemokrata Néppárt-pártszövetségben a kisebbik pártot – amelynek képviselői a Fidesszel közös listán indultak – könnyűszerrel ki lehetett hagyni a médiapolitikai döntésekből. 2. A két kormány legitimációs stratégiája különbözött, amennyiben a Horn-kormány nagyobb pártja, a Magyar Szocialista Párt – annak érdekében, hogy csökkentse állampárti múltjában gyökerező legitimációs deficitjét – az ideológiai különbségek áthidalására törekedett, míg az Orbán-kormány markáns antikommunista (retorikai) pozícióját hangsúlyozta, és csupán elmélyítette a társadalmat megosztó ideológiai törésvonalakat. 3. Horn az ellenzéki hálózatok tagjainak kooptálására, míg Orbán a régi rend fennmaradt hálózatainak lerombolására törekedett. 4. Horn kormányának mindkét pártja belsőleg megosztott volt, egymással versengő platformokkal, míg Orbán kormányának mindkét pártja belsőleg egységes volt, és párton belül egységes médiakoncepcióval bírt. 5. A döntéshozó mechanizmusokat a Horn-kormány mindkét pártjában nagyfokú belső demokrácia jellemezte, míg a Fidesz és a KDNP egyaránt centralizált, nagyfokú pártfegyvelmen alapuló párt volt, a miniszterelnök akaratát így a nyilvánosság előtt a két pártból senki nem kérdőjelezte meg. 6. A diplomataultú Horn inkább pragmatikus, Orbán inkább karizmatikus vezető volt.

Lengyelországban a Miller–Belka-kormány és a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány médiapolitikája közti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párttal vs. egypárti gyarmatosítás) az magyarázhatja, hogy: 1. A Miller–Belka-kormány vezető ereje, a Demokratikus Baloldali Szövetség belsőleg ideológiai törésvonalak mentén megosztott párt volt, míg a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány vezető erején, a Törvény és Igazság párton belüli törésvonalak kevésbé voltak láthatóak, és a pártvezető jól kézbe tartotta őket. 2. A Demokratikus Baloldali Szövetség belső döntéshozatali struktúrái demokratikusak voltak, míg a Törvény és Igazság pártban a belső demokrácia inkább formalitás volt. 3. A Miller–Belka-kormány bal- és jobboldali pártok koalíciója volt, magát Millert és Belkát kevésbé érdekelték az ideológiai kérdések, míg a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány ideológiailag homogénebb volt, az ideo-

lógia – a „Negyedik lengyel köztársaság” ideológiája – pedig fontos szerepet játszott politikájában. 4. A két kormány miniszterelnöke más karakter volt: Miller inkább technokrata, Kaczyński pedig inkább karizmatikus személyiség volt. 5. Miller személy szerint jobban tolerálta a kritikát, mint Kaczyński.

Romániában a Năstase-kormány és a Tăriceanu-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (egypárti gyarmatosítás vs. többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül) az magyarázhatja, hogy: 1. Năstase kormánya egyetlen pártból – a Szociáldemokrata Pártból – állt, míg Tăriceanué több párt koalíciója volt: a médiapolitikai döntéseket így egyeztetni kellett a Nemzeti Liberális Párt, a Demokrata Párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Konzervatív Párt képviselőivel. 2. A Năstase-kormány ideológiailag homogén volt, míg a Tăriceanu-kormány a liberalizmustól a konzervativizmusig a legkülönbözőbb ideológiákat képviselte. 3. Năstase Szociáldemokrata Pártja ideológiailag egységesebb volt, mint Tăriceanu Nemzeti Liberális Pártja. 4. Năstase Szociáldemokrata pártjának döntéshozatali struktúrái centralizáltabbak voltak, mint Tăriceanu Nemzeti Liberális Pártjának struktúrái. 5. Maga Năstase kevésbé tűrte a kritikát, mint Tăriceanu, aki korábban újságíróként dolgozott.

Szlovéniában a második Drnovšek- és az első Janša-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül vs. többpárti gyarmatosítás domináns párttal) az magyarázhatja, hogy: 1. Drnovšek pártja, a Szlovén Liberális Demokrácia belsőleg megosztott volt, egymással versengő platformokból állt, míg Janša Szlovén Demokarata Pártja egységes volt. 2. A két kormány legitimációs stratégiái különböztek: a Drnovšek-kormány igyekezett áthidalni a szlovén társadalmat megosztó ideológiai ellentéteket, míg Janša militánsan antikommunista volt, és igyekezett saját konzervatív ideológiáját elfogadtatni a választókkal. 3. Drnovšek valamennyi párt hálózatait igyekezett kooptálni, így a jobboldali pártokéit is, míg Janša – hogy ellenfeleit megsemmisítse – elzárta előlük a forrásokat, így a médiaforrásokat is. 4. Drnovšeket pragmatikus és technokrata, míg Janšát karizmatikus vezetőként tartották számon.

Az öt összehasonlító esettanulmány alapján megkockáztathatjuk, hogy nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás (és így a kevesebb sajtószabadság) valószínűsége:

- egypárti kormányok alatt,
- erősen centralizált döntéshozatali struktúrájú pártok alatt,
- ideológiailag egységes, nagy pártfegyelmet felmutató pártok alatt,
- markáns ideológiát képviselő kormányok alatt,
- olyan pártok alatt, amelyek azáltal igyekeznek növelni legitimációjukat, hogy az ellenzéki pártok támogatóitól megtagadják a forrásokhoz való hozzáférést,
- olyan miniszterelnökök alatt, akik személy szerint kevésbé tűrik a médiakritikát.

Többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal vagy domináns párt nélkül (és így több sajtószabadság) nagyobb valószínűséggel jelentkezik:

- koalíciós kormányok alatt,
- demokratikus döntéshozatali mechanizmusokkal rendelkező pártok alatt,
- megosztott, versengő platformokból álló pártok alatt,
- ideológiailag diffúz pártok és kormányok alatt,
- olyan pártok alatt, amelyek társadalmi támogatottságukat az ellenzéki hálózatok kooptálásával és a forrásokhoz való juttatásával igyekeznek növelni,
- pragmatikus miniszterelnökök alatt, akik személy szerint is jól tűrik a bírálatot.

Minél centralizáltabbak tehát a kormányzó párt vagy pártok döntéshozatali struktúrái, annál nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége, és minél demokratikusabbak ezek döntéshozatali struktúrái, annál kisebb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége – vagyis, mint korábban is említettem, minél több vétőpont van a rendszerben, annál kisebb mértékben képes egyetlen politikai párt az egész médiát az ellenőrzése alá vonni.

A többi pártindikátor szerepe nem világos. Míg a vizsgált országok többségében – így Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon és Szlovéniában is – inkább jobboldali kormányok igyekeztek az ellenőrzésük alá vonni a médiát, maga az ideológia nem tűnik e téren kulcsfontosságúnak: Romániában a Năstase-kormány esete azt mutatja, hogy egypárti médiagyarmatosítási minta kialakulhat és a sajtószabadság csorbulhat baloldali pártok alatt is. A pártok taglétszáma (amelyet itt külön nem tárgyaltam) ugyancsak irrelevánsnak látszott: a sok és a kevés taggal rendelkező pártok egyaránt igyekeztek gyarmatosítani a médiát – de e téren nehéz bármilyen véglegesnek szánt következtetést levonni, mert a taglétszám adatok önbevalláson alapulnak és elég megbízhatatlanok.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Hogyan vezetnek az előzőekben leírt kormány- és pártmintázatok különböző médiagyarmatosítási mintázatokhoz és különböző sajtószabadság-szintekhez?

Egypárti kormányokban – szemben a koalíciós kormányokkal – a médiapolitikai döntéseket nem kell a koalíciós partnerekkel egyeztetni, és azok kádereinek és klienseinek sem kell a megszállt médiaforrásokból juttatni, így a média felett centralizáltabb módon lehet ellenőrzést gyakorolni, a sajtószabadság helyzete pedig romlik. Hasonlóképpen: azokban az egységes pártokban, amelyekben a döntéshozatali mechanizmusok centralizáltak és a pártfegyelem erős, a médiában érintettek érdekeit könnyebb ignorálni, és azokat a médiapolitikai döntéseket, amelyek csorbítják a sajtószabadságot, komolyabb ellenállás nélkül lehet keresztülvinni – nem úgy, mint azokban a megosztott pár-

tokban, amelyek döntéshozó mechanizmusai demokratikusabbak, és amelyekben gyenge a pártfegyelem. Emellett a markáns ideológiát képviselő pártoknak és kormányoknak – szemben azokkal, amelyek ideológiája diffúz – világos víziójuk van a médiáról, amelyet a médiatörvények elfogadásával hatékonyan fordíthatnak le a gyakorlat nyelvére. Továbbá azok a pártok, amelyek általában azzal igyekeznek növelni támogatottságukat, hogy megsemmisíteni próbálják – azaz nem kooptálják – az ellenzéki hálózatokat, legitim politikának tartják, hogy megtagadják ezektől a médiaforrásokat is. Végül azok a karizmatikus vezetők, akiknek döntéseit saját politikai táboruk vita nélkül fogadja el, és akik – mint a vizsgált esetekben – személy szerint is rosszul tűrik a kritikát, kész-tetést érezhetnek a média ellenőrzésére, míg azok a pragmatikus vezetők, akik jól viselik a kritikát, feleslegesnek érezhetik a média szoros ellenőrzését. Minél centralizáltabbak egy kormány döntéshozó mechanizmusai és minél könnyebben képes egy miniszterelnök az akaratát a szakpolitikák terén érvényesíteni, jellemzően annál rosszabb a sajtószabadság helyzete. Minél erősebb a kormány, annál gyengébb a média.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a Közép- és Kelet-Európában általában tapasztalt viszonylagos sajtószabadság-deficit – szemben a sajtó Nyugat-Európában általában tapasztalt viszonylagos szabadságával – végső soron egyebek mellett a volt kommunista országok pártrendszerének sajátosságai-ban (a pártok gyenge társadalmi beágyazottságában, illetve a médiapolitika alakítása és megvalósítása terén élvezett praktikus monopóliumában) gyökerezik. E megfigyelés alapján különbséget tehetünk a sajtószabadság-deficit proximatív és ultimatív okai között. A *proximatív okok* közé sorolhatjuk a rossz médiatörvényeket és azok rossz gyakorlati megvalósítását, az *ultimatív okok* közé pedig a pártrendszer azon sajátosságait, amelyek arra ösztönzik a pártokat, hogy gyarmatosítsák a médiát.

A Közép- és Kelet-Európában tapasztalt sajtószabadság-deficittel szembe-sülve az elmúlt tizenöt évben számos sajtószabadságot figyelő szervezet fogalmazott meg olyan szakpolitikai javaslatokat, amelyekről azt várta, hogy általában javítanak a sajtószabadság helyzetén és különösen a közszolgálati média függetlenségén. Ám e javaslatok közül kevés került be a médiaszabályozásba, és még kevesebb valósult meg. Azt pedig, hogy e javaslatok jó része nem valósult meg, a kartellpárti politika és a pártok médiagyarmatosítása (amelynek eszköze a médiapolitika, a médiaszabályozás és a médiaszabályozás gyakorlatba való átültetésének gyarmatosítása) magyarázhatja. A médiagyarmatosítás elmélete tehát azt implikálja, hogy a sajtószabadság helyzetének javítását célzó javaslatoknak nem elég a médiaintézményekre fókuszálniuk, hanem a pártok és a pártrendszer intézményeinek kérdéseire is megoldást kell találniuk. *A sajtószabadság helyzetét az javíthatja, ha a parlamentek olyan arányos választási törvényeket fogadnak el, amelyek a koalíciós kormányoknak (vagyis a na-*

gyobb fokú hatalommegosztásnak) kedveznek, és amelyek javítják a pártfinanszírozás minőségét – vagyis végsősoron csökkentik a pártok médiagyarmatosítási késztetését.

Milyen korlátai vannak az itt bemutatott eredményeknek? Az esettanulmányok során mind a öt vizsgált országban hasonló visszatérő mintázatokat találtam, de ezek nem sokat árulnak el azokról az országokról, ahol a kutatás előkészítése során nem vagy csak kevesebb jele mutatkozott a médiagyarmatosításnak, és amelyeket ezért részletesen nem tanulmányoztam. Igaz, a dolog természetéből fakadóan az elitinterjúk nem feltétlenül alkalmasak az efféle gyakorlatok beazonosítására, hiszen a médiagyarmatosítás pontos feltérképezéséhez nem médiakutatóra, hanem tényfeltáró újságíróra lenne szükség. Az elitinterjúk révén szerzett információk egy része kiegyensúlyozatlan lehet, mert maguk az interjúalanyok is részt vehettek a kontroverziális médiagyarmatosítási gyakorlatokban.

JEGYZETEK

- ¹ Az idegen nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm.
- ² Nem számolva Ciprust és Máltát. Minél magasabb a pontszám, annál rosszabb a sajtószabadság helyzete.
- ³ Lásd <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-press#VEpLdiKsVnM> (letöltés: 2014 október 24.). Figyelemre méltó, hogy mind Nyugat-Európán, mind Közép- és Kelet-Európán belül is látványos különbségek mutatkoztak: Skandináviában például jobb volt a sajtószabadság helyzete, mint az Ibériai félszigeten, és a balti országokban jobb volt, mint a Balkánon. A Nyugat–Kelet mintázat mellett tehát egy Észak–Dél mintázat is kirajzolódik a szervezet adataiból.
- ⁴ Media and Democracy in Central and Eastern Europe, a European Research Council project based at Oxford University, 2009–2013, <http://mde.politics.ox.ac.uk/> (letöltés: 2015. január 26.).
- ⁵ Lásd az 58. oldal lábjegyzetét.

IRODALOM

- Bajomi-Lázár, Péter (2008): The consolidation of media freedom in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (ed.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in Global Perspective*. 73–84. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Bajomi-Lázár, Péter–Dorka Horváth (2013): The Continued Relevance of the Concept of Propaganda. Propaganda as Ritual in Contemporary Hungary. *Global Media and Communication*, vol. 9, no. 3., 67–87.
- Balčytienė, Auksė (2013): A Conceptual Guide to the Analysis of Central and East European Transformations. In: Ilja Tomanić Trivundža et al. (ed.): *Past, Future and Change: Contemporary Analysis of Evolving Media Scapes*. 29–39. Ljubljana, Slovene Communication Association & European Communication Research and Education Association.

- Bernhardt, Michael H.–Ekrem Karakoç (2007): Civil society and the legacies of dictatorship. *World Politics*, vol. 59, no. 4, 536–567.
- Besley, Timothy–Andrea Prat (2006): Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Government Accountability. *The American Economic Review*, vol. 96, no. 3, 720–736.
- Biezen, Ingrid van (2000): On the Internal Balance of Party Power. Party Organizations in New Democracies. *Party Politics*, vol. 6, no. 4, 395–417.
- Corneo, Giacomo (2005): Media Capture in Democracy: The Role of Wealth Concentration. *CESIFO Working Paper*, no. 1402.
- Czepek, Andrea–Melanie Hellwig–Eva Nowak (2008): *Press Freedom and Pluralism in Europe. Concepts and Conditions*. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Diamond, Larry J.–Leonardo Morlino (2005): Introduction. In: Larry J. Diamond–Leonardo Morlino (eds): *Assessing the Quality of Democracy*. ix–xlii. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2012): Italianization (or Mediterraneanization) of the Polish Media System? Reality and Perspective. In: Daniel C. Hallin–Paolo Mancini (eds): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. 26–50. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dragomir, Marius (2005): Overview. In: Marius Dragomir (ed): *Television across Europe: Regulation, Policy and Independence*. Vol. 1, 13–184. Budapest, Open Society Institute.
- Dragomir, Marius–Mark Thompson (2008): Overview. In: Marius Dragomir–Mark Thompson (eds): *Television across Europe: More Channels, Less Independence. Follow-up Reports 2008*. 13–66. New York–Budapest, Open Society Institute.
- Enyedi Zsolt–Fernando Casal Bértoa (2010): Pártverseny-mintázatok és blokkpolitika Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 19. évf. 1. sz., 7–30.
- Głowacki, Michał (2008): Political Pressure on Public Television in Poland. The Case of the National Broadcasting Council. In: Bogusława Dobek-Ostrowska–Michał Głowacki (eds): *Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe. Between Commercialization and Politicization*. 111–122. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gross, Peter (2002): *Entangled Evolutions. Media and Democratization in Eastern Europe*. Baltimore–London, The John Hopkins University Press.
- Grzymala-Busse, Anna (2007): *Rebuilding Leviathan. Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gunther, Richard–Anthony Mugham (2000): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gwiazda, Anna (2008): Party Patronage in Poland: The Democratic Left Alliance and Law and Justice Compared. *East European Politics and Societies*, vol. 22, no. 4, 802–827.
- Hall, Richard A.–Patrick O’Neil (1998): Institutions, Transitions, and the Media: A Comparison of Hungary and Romania. In: Patrick O’Neil (ed): *Communicating Democracy: The Media and Political Transitions*. 125–145. Boulder–London, Lynne Rienner Publishers.
- Hallin, Daniel C.–Paolo Mancini (2004/2008): *Médiarendszerek*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat Kiadó.
- Howard, Marc Morjé (2002): The Weakness of Postcommunist Civil Society. *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 1, 157–169.

- IDEA [International Institute for Democracy and Electoral Assistance] (2007): *Political Parties in Central and Eastern Europe. In Search of Consolidation*. Stockholm, International IDEA.
- Jakubowicz, Karol (2012): Post-Communist Political Systems and Media Freedom and Independence. In: John Downey & Sabina Mihelj (eds): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective. Politics, Economy and Culture*. 15–40. Farnham–Burlington, Ashgate.
- Jakubowicz, Karol–Miklós Sükösd (2008): Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz & Miklós Sükösd (eds): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. 9–40. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (ed.) (2006): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot–Burlington, Ashgate.
- Karasimeonov, Georgi–Milen Lyubenov (2007): Internal party democracy in Bulgaria: Trends and Perspectives. In: Georgi Karasimeonov (ed): *Reshaping the Broken Image of Political Parties. Internal Party Democracy in South East Europe*. 70–101. Sofia, Bulgarian School of Politics.
- Katz, Richard S.–Peter Mair (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, vol. 1, no. 1, 5–28.
- Kitschelt, Herbert–Zdenka Mansfeldova–Radoslaw Markowski–Gábor Tóka (1999): *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-Party Competition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Klimkiewicz, Beata (2007): Poland. In: Leen d’Haenens–Frieda Saeys (eds): *Western Broadcast Models: Structure, Conduct and Performance*. 293–318. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Klimkiewicz, Beata (ed.) (2010): *Media Freedom and Pluralism. Media Policy Challenges in the Enlarged Europe*. Budapest–New York, Central European University Press.
- Kopecký, Petr (2006): Political Parties and the State in Post-Communist Europe: The Nature of Symbiosis. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 22, no. 3, 251–273.
- Kopecký, Petr–Gerardo Scherlis (2008): Party Patronage in Contemporary Europe. *European Review*, vol. 16, no. 3, 355–371.
- Krajewski, Andrzej (2008): Poland. In: Marius Dragomir–Mark Thompson (eds): *Television across Europe: More Channels, Less Independence. Follow-up Reports 2008*. 267–313. New York–Budapest, Open Society Institute.
- Lewis, Paul G. (2001): The ‘Third Wave’ of Democracy in Eastern Europe. *Party Politics*, vol. 7, no. 5, 543–565.
- Mainwaring, Scout–Mariano Torcal (2005): Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization. *Working Paper 319*, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf> (letöltve 2011. december 11-én).
- Mair, Peter–Ingrid van Biezen (2001): Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000. *Party Politics*, vol. 7, no. 1, 5–21.
- Michels, Robert (1911/2001): *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener, Batoche Books.
- Milton, Andrew K. (1997): News Media Reform in Eastern Europe: A Cross-National Comparison. In: Patrick O’Neil (ed.): *Post-Communism and the Media in Eastern Europe*. 7–23. London, Frank Cass.

- Mungiu-Pippidi, Alina (2013): Freedom Without Impartiality. The Vicious Circle of Media Capture. In: Peter Gross–Karol Jakubowicz (eds): *Media Transformations in the Post-Communist World*. 33–47. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth, Lexington Books.
- Mungiu-Pippidi, Alina (2008): How Media and Politics Shape Each Other in the New Europe. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in Global Perspective*. 87–101. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- O’Dwyer, Conor (2004): Runaway State Building. How Political Parties Shape States in Postcommunist Eastern Europe. *World Politics*, vol. 56, no. 4, 520–553.
- Örnebring, Henrik (2012): Clientelism, Elites, and the Media in Central and Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 497–515.
- Paletz, David–Karol Jakubowicz (eds) (2003): *Business as Usual. Continuity and Change in East Central European Media*. Cresskill, Hampton Press.
- Paletz, David–Karol Jakubowicz–Pavao Novosel (eds) (1995): *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, Hampton Press.
- Petrova, Maria (2005): Inequality and Media Capture. http://www.eea-esem.com/files/papers/EEA-ESEM/2006/1548/inequality_media_capture.pdf (letöltés: 2012. február 27.).
- Rupnik, Jacques–Jan Zielonka (2013): The State of Democracy 20 Years On: Domestic and External Factors. *East European Politics & Societies*, vol. 27, no. 1, 3–25.
- Seymour-Ure, Colin (1974): *The Political Impact of Mass Media*. Beverly Hills, Sage.
- Siebert, Fredrick S.–Theodore Peterson–Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press*. Urbana–Chicago, Chicago University Press.
- Sparks, Colin (2012): The Interplay of Politics and Economics in Transitional Societies. In: John Downey–Sabina Mihelj (eds): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective. Politics, Economy and Culture*. 41–61. Farnham–Burlington, Ashgate.
- Sparks, Colin–Anna Reading (1995): Re-regulating Television after Communism: A Comparative Analysis of Poland, Hungary and the Czech Republic. In: Farrel John Corcoran–Paschal Preston (eds): *Democracy and Communication in the New Europe: Change and Continuity in East and West*. 31–50. Cresskill, Hampton Press.
- Štětka, Václav (2012): From Multinationals to Business Tycoons: Media Ownership and Journalistic Autonomy in Central and Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 433–456.
- Sükösd, Miklós–Péter Bajomi-Lázár (eds) (2003): *Reinventing Media. Media Policy Reform in East-Central Europe*. Budapest, Central European University Press.
- Sula, Piotr (2008): Party system and media in Poland after 1989. *Central European Journal of Communication*, vol. 1, no. 1, 145–155.
- Trionfi, Barbara (2001): Freedom of the Media in Central and Eastern Europe. In: Péter Bajomi-Lázár–István Hegedűs (eds): *Media and Politics*. 93–95. Budapest, Új Mandátum.
- Vajda Éva (2001): Közeg és szakma. In: Csermely Ákos–Sükösd Miklós (szerk.): *A hír értékei. Etika és professionalizmus a mai magyar médiában*. 155–161. Budapest, Média Hungária.
- Voltmer, K. (2012): How Far Can Media Systems Travel? Applying Hallin and Mancini’s Comparative Framework outside the Western World. In: D. C. Hallin–P. Mancini (eds): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. 225–245. Cambridge, Cambridge University Press.